

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ

DERGİSİ

Millet Türkiye Cumhuriyetini
kurarak Türkiye Halkına
türk Milleti denir.
millet sözünden ne anlaşılır,
ne anlaşılacak lazımdır?
Bunun anlatayım:
Sözlerimin kolay anlaşılması
için, yine Türk milletine
bakacağım: Çünkü, dünya
üzgünde ondan daha büyük
ondan daha eski, ondan
daha temiz bir millet yoktur
ve bütün insanlar
tarafından görülmemiştir.
Bunun için Türk milletine bir
Resim tablosuna bakar gibi
bakalım ve o resme kadar
edindiğimiz bilgilerin yardımıyla
düşünelim! Bu tabloda
neler görüyoruz, bu tablo
bize neler hatırlatıyorsa,
onları, birer birer söyleyelim,

K. Atatürk

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ
DERGİSİ

CİLT : I

SAYI : 1

YIL : 1991

ATATÜRK DÖNEMİ EKONOMİK GELİŞMELER

Muhammed ŞAHİN*

Ekonomik hayat bir toplumun kalkınmasıyla yakından alakalıdır. Türk gücünün ve onunla beraber meydana getirdiği medeniyet ve kültürün yıkılması uzun seneler sonunda meydana gelmiştir. Bu çöküşün temelinde, ekonomik hayatın bozulmasının rolü inkâr götürmez bir gerçektir. Osmanlı Devleti'nin, üç kıta arasındaki ticaret yollarını kontrolü altında tutması, Türkiye'yi, dünyanın en zengin ülkesi yapmıştır. Bu sayede XVI. yüzyıl sonlarına kadar Türk Devleti, Avrupa'nın bütün güçlerini dize getirebilmiştir. Coğrafya keşifleri sonucu dünya ticaret yollarının değişmesi durumu tamamen tersine çevirmiştir. O zamana kadar, Avrupa'ya mal ihrac eden ülke bu memleketlerden yapılacak ithâlâta muhtaç duruma düşmüştür. Bunun yanında sömürgecilik faaliyetleri sonucu Avrupa'ya giren altın ve gümüş merkantilist (***) ekonomi modelini doğurmuş, sanayi inkılabının şartlarını hazırlamıştı. 1580'lerden itibaren Avrupa'dan Osmanlı ülkesine gelen bol miktardaki gümüş, fiyatları birdenbire arttırmış, paranın değerinin düşmesine sebep olmuştur. 1584'te akçe, bir dirhem gümüşün beşte birinden sekizde birine indirildi (1). Diğer taraftan Avrupa Devletlerinin gelişen millî sanayileri için kapitülasyonlar yoluyla Osmanlı Devleti'ni tek taraflı açık pazar haline getirme gayretleri, Osmanlı sanayinin gelişmesini engelledi. XIX. yüzyılın ilk yarısında, Türk pazarına giren ucuz Avrupa mallarına dayanamıyan Türk sanayii bunlarla rekâbet edemedi. Bu şekilde Türkiye mamül madde ithâlâtçısı ve ham madde ihrâcâtçısı bir ülke haline geldi.

(*) Sosyal Bil. Eğt. Böl. Tarih A.B.D. Başkanı.

(**) Merkantilizm: Bir devletin zenginliğinin değerli madenlere sahip olmaktan ileri geldiğini savunarak, bunun için de ihrâcâtı teşvik eden ekonomik sistemin adı.

(1) Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, s. 29, ç. M. Kırathı, Ank 1984.

Bu durum, memleket dâhilinde iktisâdî bunalımı arttırdı. 1846'da Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü iktisâdî kriz hat safhaya ulaştı (2) devlet ricâli dışarıdan borç para almayı düşünmeye başladı. Bu fikir Sultan Abdülmecid tarafından reddedildi ise de, Kırım harbinin getirdiği ağır yükü karşılayabilmek için, 1854 yılında Osmanlı Devleti ilk defa Batı devletlerine borçlandı.

Daha sonraki malî reformlara rağmen, faizlerin yüksekliğinden dolayı alınan borçlar ödenemez duruma geldi. 1875 yılında devletin borçlarını ve faiz ödemelerini 5 yıl süreyle yarıya indirdiğini ilân etmesi Osmanlı maliyesinin iflas ettiğini gösteriyordu. 1880'de devlet, borçlarına karşılık bir takım vergi gelirlerini teminat olarak gösterdi. 20 Aralık 1881 tarihinde yayınlanan bir kararnâme ile Duyûn-u Umûmiye idare meclisi kurularak borçların ödenmesi kararlaştırıldı. Duyûn-u Umûmiye İdâresi'nin başlangıçtaki görevi borçlar karşılığında gösterilen vergi gelirlerini toplamak iken, bu sınırı aşarak çeşitli sanayi ve ticarî işlere girerek faaliyet sahalarını genişletti. Bunları kontrol mümkün olmadığı için Duyûn-u Umûmiye İdâresi devlet içinde bir devlet olarak ortaya çıkmıştı.

İttihat Terakki iktidarı döneminde bir millî iktisat politikası takip edilmeye çalışıldı. 1913'de «Millî İstihlak Cemiyeti» kurulup yerli malî tüketiminin teşviki için bir kampanya başlatıldı. 1917'de «İtibar-ı Millî Bankası» kuruldu. Bankanın himayesinde sigorta şirketleri kuruldu. Yabancı şirketlerin idare merkezine belli sayıda Osmanlı tebaasının bulunması mecburiyeti getirildi. Ayrıca şirketlerin defterlerini Türkçe tutmaları ve işlerini Türkçe yürütmeleri istendi. Fakat bu çalışmalar, 1. Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması sebebiyle yarım kaldı.

Çağdaş bir devletin temeli olarak ekonomi biliminin önemi ve iktisadî kalkınma mecburiyeti Cumhuriyet döneminde ciddi olarak ele alındı.

Atatürk, «bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla, yükselişle, gerilemesiyle bağlantılı olan milletin ekonomisidir. Tarihin ve tecrübenin tesbit ettiği bu gerçek bizim millî hayatımızda ve millî tarihimizde de tamamen meydana çıkmıştır. Gerçekten Türk tarihi incelenirse bütün yükselme ve gerileme sebeplerinin bir ekonomi meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılır. Tarihimizi dolduran bunca başarılar, zaferler veyahut mağlubiyetler, çöküşler ve

(2) Ağâh Oktay Güner, İsrâf Ekonomisi, s. 131, İst. 1975.

felaketler bunların hepsi meydana geldikleri devirlerdeki ekonomik durumumuzla ilgili ve bağlantılıdır. Yeni Türkiyemizi lâıyk olduğu seviyeye yükseltebilmek için mutlaka ekonomimize birinci derecede önem vermek zorundayız.» (3) diyerek konunun önemini ortaya koyuyordu. Bu dönemde uygulanan ekonomi politikası, Duyûn-u Umûmiye'nin, kapitülasyonların ekonomik esaretinin yerini hür ve millî ekonominin almasıydı. Ekonomik modelde özel teşebbüse yer veren, fakat, kişilerin yapamadığı işleri devlet müesseseleri yoluyla yapmayı öngören karma ekonomi modeli uygulanmak suretiyle yukarıdaki hedeflere büyük ölçüde ulaşılmıştır.

Atatürk, Türk sosyal iktisadî yapısını çok yönlü bir yapı olarak ele almaktaydı. O, Türkiye'yi işçiler, köylüler, sanatkârlar, ticaret erbabı kişiler, serbest meslek sahipleri, arazi sahipleri gibi çeşitli iş zümrelerinden meydana gelen bir toplum olarak görmekteydi. Buna bağlı olarak her kesimin ekonomiye katkısını en yüksek seviyeye ulaştırmak için, tarımın makineleştirilmesi, sanayiinin geliştirilmesi, ulaşım ve haberleşmenin ıslâhı lazımdı. Bunu gerçekleştirmek gayesiyle yeni Türk Devletinin temeli olan Misak-ı Millî'nin iktisadî karşılığı olarak bir «Misâk-ı İktisadî» (4) kabul edildi.

Tarımın Türk ekonomisindeki önemi gözönüne alınarak, Tarım Bakanlığı yeniden düzenlenip, yeni ürün, metod ve makinalar konusunda köylü aydınlatılmaya çalışıldı. Ziraat Bankası ziraat faaliyetlerin başlıca vasıtası haline getirildi. 24 Şubat 1924'de Ziraat Bankası'nın küçük toprak sahiplerine de kredi vermesi için «Mahallî İhtiyaç Komisyonları» (5) kuruldu. Bankanın sermayesi arttırılarak, kredi verme dışında fiyatları makul seviyede tutmak için tarım ürünleri satın alması kararlaştırıldı. Köylüye en az kârla tarım araçları sattı. Tarımla ilgili özel şirketlere yatırım yapması sağlandı. Çiftçinin artan kredi taleplerini karşılamak için, Ziraat Bankası'nın denetiminde, 1929 yılında, Zirai Kredi Kooperatifleri kuruldu (6). Ankara ve diğer illerde ziraat ve veteriner enstitüleri ile yüksek mekteplerin kurulmasına ve ziraat öğretiminin düzeltilmesine dair kanunlar çıkarıldı. 20 Haziran 1927'de memleketin çe-

(3) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. 11, s. 99-100

(4) Bernard Lewis, a.g.e., s. 460.

(5) Düstur 3, c.v. s. 336.

(6) Stanford j. Shaw-Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, c. 11, çev. M. Harmanlı, s. 460, İst. 1982.

şitli yerlerinde açılan deneme istasyonlarında tohum ıslahı ve çiftçilerin yeni tohumlukları kullanma usulleri geliştirildi. Yeni teknikleri öğrenmek üzere tarım uzmanları Avrupa ve Amerika'ya gönderildi. Bu faaliyetlerin sonucu 1923 ile 1932 yılları arasında yüzde ellisekizlik bir artış görülmüştür.

Sanayi sahasında başlangıçta mahallî sanayilere sermaye tedarik ederek, madencilik ve ulaşım gibi sahaları önce yabancı sermayeye açıp, sonra birer birer satın alınarak ekonomik faaliyetin canlandırılması hedeflendi (7). Atatürk'ün emri ile fabrika ve iş kurmak isteyen Türklere sermaye sağlamak üzere 1924'de İş Bankası kuruldu. İş bankası ile 1925'de kurulan Sanayi ve Maâdin Bankası Türk ekonomi politikasının temel taşları oldular. 28 Mayıs 1927'de çıkarılan «Teşvîk-i Sanayi Kanunu» (8) ile fabrika ve madenlere toprak verilip emlak arazi ve kâr vergileri ile telefon ve telgraf ücretlerinden de muaf tutuldular. 1929 Dünya ekonomik krizi özel teşebbüsü olumsuz yönde etkilediği için devlet iktisâdî sahaya daha çok girmek zorunda kaldı. 1931'de devletçilik programı uygulamaya kondu. 11 Haziran 1930'da daha önce devlet hazinesi ile Özel Osmanlı Bankası tarafından yürütülen para basma ve kontrol altında bulundurma yetkisini sağlamak amacıyla Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kuruldu (9).

Devletçi ekonomi politikasında İsmet Paşa kendi dar bürokratik düşüncesine uygun düştüğü için 1930'da Sovyetler Birliği'ne yaptığı bir gezide Sovyetler'in beş yıllık planını çok beğenmiş ve buna benzer bir plânın Türkiye'de devlet tarafından tatbik edilmesi (10) şeklinde geliştirilmeye çalışıldı. 1930'lardan sonra kabul edilen iki beş yıllık plânlarda tarım yerine sanayi alanında gelişme öngörüliyordu. Ticarî dengenin korunması için ithâlâtın azaltılması, yerel ihtiyacı yerli sanayileri geliştirerek karşılamayı amaçlıyordu.

Birinci beş yıllık plânda kimya, demir, kâğıt, kükürt, sünger, pamuklu ve yünlü kumaş sanayiilerinin geliştirilmesine yer veril-

(7) Kemal Karpat, «Modern Türkiye» İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti c. 11, çev. Hamdi Aktaş, s. 80, İst. 1989.

(8) T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi, 11. Devre, c. XXXII, s. 323.

(9) T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi, III. Devre, c. XX, s. 218.

(10) Kemal Karpat, İslâm Ansiklopedisi Türkler Mad. 132. fasıkül, s. 400.

di. Hükümetin denetimi altında plâni gerçekleştirilecek vasıtalar olarak devlet bankaları geliştirildi. Türk Sanayii ve Maadin Bankası devlet fabrikalarının çalışmalarını hazırlamak ve denetlemek üzere «Devlet Sanayii Ofisi» ve özel sanayi teşebbüslerine kredi sağlamak için «Sanayi Kredi Bankası» olarak ikiye ayrıldı. Daha sonra bunlar 3 Haziran 1933 de Sümerbank olarak birleştirildiler (11). Sümerbank plâna uygun olarak fabrikalar açtı ve özel sermaye ile başka alanlara girdi. Daha sonraki yıllarda kendi mamüllerini satmak için mağazalar açarak fiyatların dengede tutulmasına yardımcı olmuştur. Bankaların ekonominin geliştirilmesindeki rolü gözönünde bulundurularak yeni bankalar kuruldu. 14 Haziran 1934'de tabii zenginliklerin değerlendirilmesi için Etibank kurularak, (12) maden ve petrol arama, elektrik enerjisi gibi sahalara yatırım yapması sağlandı. Devlet sermayesi ile 1927'de kurulan, fakat, hisselerinin % 45'i özel kişilerin elinde bulunan Emlâk Kredi Bankası hem özel hem de kamu inşaatları için kredi veriyordu. Vilâyet, belediye ve köy idarelerinin gelişme plânlarında yer alan projelerine maddi kaynak sağlamak üzere, bu idarelerin gelirlerinin % 5'leriyle, 1933'de İller Bankası kuruldu. Vakıflardan elde edilen gelirlerle, Vakıflar Dâiresi tarafından Vakıflar Bankası kurularak, ülke içinde ve dışında çeşitli sanayi alanlarına yatırımlar yapıldı. 24 Haziran 1938'de Toprak Mahsülleri Ofisi ve inhisarlar kurulup, ziraat ürünlerinin fiyatları dengede tutulup, yabancı şirketlerin elindeki tütün, alkollü içkiler, çay, tuz ve kibrit gibi devlet tekelleri işletilmeye başlandı. 1924'de İş Bankası'nın dışında özel sermayeyle kurulan Türk Ticaret Bankası sigortacılık, elektrik ve pamuk alanlarına yatırım yapmıştır.

Sanayii geliştirme konusunda birincisinden daha kapsamlı olan İkinci Beş Yıllık Plân 1936'da kabul edildi. Bu plânda tesbit edilen hedefler için İngiltere'den destek sağlandı. Plânda Zonguldak ve Karabük çevresinde demir-çelik fabrikalarının kurulması, üretilen malların taşınmasını sağlayacak demiryollarının yapılması, tarım araçları, alüminyum ve tekstil fabrikaları kurularak bu alanlarda ithalâta olan bağımlılığın azaltılması yer alıyordu. Ancak 1939'da patlak veren II. Dünya Savaşı, savunma harcamalarını artırdığı için yatırım hususunda aşırı bir tasarruf yapılmak zorunda kaldı. Bu zamana kadar kumaş, kâğıt, cam, seramik, kimyasal

(11) T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi, IV. Devre, c. XVI, s. 22.

(12) T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi, V. Devre, c. IV, s. 246.

maddeler, demir - çelik fabrikaları gibi temel sanayiler hemen hemen kurulmuştu.

1939'a kadar uygulanan ekonomik politika ile üretim ve sanayileşme problemleri devlet otoritesi çerçevesi dahilinde çözülmeye çalışılarak Türk ekonomisinin çağdaştırılma ve modernize edilmesine çalışılmıştır. Bu dönemde verimlilik düşük kaldıysa da sermaye birikimi ve yatırımı artmış, özel sanayide gelişme ve hayat standardında yükselme görülmüştür. Bu sayede yeni durum, Türkiye'de iş adamları, işletme yöneticisi ve teknisyenlerden meydana gelen bir orta sınıfın doğmasını sağlamıştır.